

שיעור לג

לא ירבה לו סוסים... וכסף וזהב לא ירבה לו מאד

(סנהדרין כא ע"ב)

- א. מותר להרבות סוסים לצורך וסוס אישי של המלך
 - ב. רמב"ם: סוסים רבים למלחמות ולצורכי המדינה, וסוס אישי אחד בלבד
 - ג. "אמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב"
 - ד. וכסף וזהב לא ירבה לו
- סיכום

א. מותר להרבות סוסים לצורך וסוס אישי של המלך

בתורה (דברים יז, טז) נאמר:

רק לא ירבה לו סוסים, ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס, וה' אמר לכם לא תספון לשוב בדרך הזה עוד.

למלך אסור להרבות סוסים, וכן אסור לו להשיב את העם למצרים שם ניתן לרכוש סוסים. מצרים נחשבה למקום בו מגדלים סוסים וכמעצמה שמספקת אותם ומעניקה תמיכה: "הוי הירדים מצרים לעזרה על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד" (ישעיהו לא, א).

בפסוק שבו נזכר הצו למלך, בפעם הראשונה כתוב בפסוק "סוסים" בלשון רבים, ובפעם השנייה "סוס" בלשון יחיד.¹ במשנה (כא ע"ב) נאמר:

"לא ירבה לו סוסים" – אלא כדי מרכבתו.

הגמרא (שם) מבררת את הלימוד מהפסוק שנזכר במשנה:

1 פעמים רבות כתוב בפסוקים "סוס" וברור שהכוונה היא לסוסים רבים: "כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו" (שמות יד, ט); "כי תצא למלחמה על איבך וראית סוס ורכב עם רב ממך" (דברים כ, א); "ויצאו הם וכל מחניהם עמם עם רב כחול אשר על שפת הים לרב וסוס ורכב רב מאד" (יהושע יא, ד), ועוד.

תנו רבנן: "לא ירבה לו סוסים" – יכול אפילו כדי מרכבתו ופרשיו? תלמוד לומר "לו" – לו אינו מרבה, אבל מרבה הוא כדי רכבו ופרשיו. הא מה אני מקיים "סוסים"? סוסים הבטלנין. מניין שאפילו סוס אחד והוא בטל שהוא ב"לא ירבה"? תלמוד לומר "למען הרבות סוס". וכי מאחר דאפילו סוס אחד והוא בטל, קאי "בלא ירבה", "סוסים" למה לי? לעבור בלא תעשה על כל סוס וסוס.² טעמא דכתב רחמנא "לו" הא לאו הכי הוה אמינא אפילו כדי רכבו ופרשיו נמי לא? לא צריכא, לאפושי.

מלך יכול להרבות סוסים ללא הגבלה, לפי מה שנדרש לצורכי המדינה, מלחמות, וכד'. הרמ"ה (שם) כתב בשם הר"י מיגאש שאף מותר "להרבות סוסים בטלנין שאינן צריכין להן, אלא לתתם באמצע המחנה כדי שיראה המחנה גדול. להכי כתב רחמנא 'לו' לומר לך, לו הוא דאסור להרבות סוסים הבטלנין, הא לאפוחי במחנה מותר", אך אסור לו להרבות סוסים לשם כבוד אישי.

המילים "סוסים" ו"סוס" שבפסוק מלמדות על האיסור להרבות סוסים ושעל כל סוס מיותר – בטלן, המלך עובר על לאו. אם היה כתוב בפסוק רק את המילה "סוסים" ולא סוס, היה מקום לומר שאינו עובר אם הרבה בסוס אחד. אם היה כתוב בפסוק רק את המילה "סוס" ולא סוסים, היה מקום לומר שאף שעובר על סוס אחד מיותר, גם אם הרבה לו סוסים רבים, בכל זאת עובר רק על לאו אחד. לכן נאמר בפסוק גם "סוסים" וגם "סוס" כדי ללמד שהמלך עובר בלאו על כל סוס וסוס מיותר. בתוספתא (ד, ה) נזכר האיסור באופן הבא:

"לא ירבה לו סוסים" – סוסים בטלנים, אפילו אחד שנאמר: "למען הרבות סוס".

ר' יהודה אומר: הרי הוא אומר "ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים למרכבו" (מלכים א, ה, ו), ויפה עשה שנאמר "יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים לרוב" (שם ד, כ).

2 רבנו חננאל (סנהדרין שם) גרס אחרת: "לא ירבה לו סוסים אלא כדי רכבו ופרשיו אבל בטלנים אסור. ואסיקנא ועובר על עשה ועל לא תעשה על כל סוס בטל". רש"י (ד"ה בעשה), תוספות (סנהדרין שם ד"ה סוסים) ועוד ראשונים, שללו גרסה זו. היד רמה (שם) ציין לאפשרות זו בשמו של הר"י מגאש, וכן הר"ן דן בגירסה זו. ראה: הרב יצחק שילת, "לא ירבה לו סוסים" במסילה העולה – סנהדרין, עמ' קא-קא.

כשהוא אומר "שנים עשר אלף פרשים" (שם ה, ו) - הוי שהשאר בטלנים היו. והדיוט מותר בכולן.

לפי ר' יהודה מחד היה אז צורך בהרבה סוסים כי העם היה רב, אך מאחר שמספר הפרשים היה קטן מאוד ביחס למספר הסוסים, שלמה המלך עבר על האיסור, והיו לו סוסים בטלנים רבים.

בירושלמי (ב, ו) צוינה דוגמה חיובית - דוד המלך אביו של שלמה המלך:

"לא ירבה לו סוסים" - אלא כדי מרכבתו. על שם "וילכד דוד ממנו אלף ושבע מאות פרשים ועשרים אלף איש רגלי, ויעקר דוד את כל הרכב ויותר ממנו מאה רכב" (שמואל ב ח, ד)

דוד ניצח את מלך צובה, ועקר את הגידים שמחברים את הפרסה אל הארכובה (עבודה זרה יג ע"א), כדי שלא להרבות לו סוסים שמסוגלים להילחם, מאחר שלא היה צורך בהם.

ב. רמב"ם: סוסים רבים למלחמות ולצורכי המדינה, וסוס אישי אחד בלבד

הרמב"ם (פירוש המשנה, ב, ד) הסביר מה הכוונה "כדי מרכבתו":

מותר למלך להרבות סוסים כמה שירצה לרכיבת הצבא, וכן ירבה סוסים במחנהו כדי להבהיל את האויב. ולא אסר ה' עליו אלא שלא יהו לו סוסים בטלים באורוות מזומנים לרכיבתו באחד הימים, או שיעברו לפניו כדרך שעושין מלכי העמים. ואינו מותר שיהא לו זולת סוס אחד בלבד לרכיבתו כאחד האדם.

הרמב"ם (ספר המצוות, מצות לא תעשה שסג) כתב:

שהזהיר המלך מהרבות סוסים. והוא אמרו ית' (שם) "לא ירבה לו סוסים". וגדר זה שלא יהיה לו סוס רץ לפניו ואפילו סוס אחד בטל לא יהיה אצלו, אלא הבהמה שירכב עליה לבר, או סוסים ששימם באורוות כדי שיהיו מוכנים למלחמה ירכבו עליהם הפרשים. אבל לעצמו לא יהיה לו אלא בהמה אחת לבר.

הרמב"ם (הל' מלכים ג, ג) פסק:

"ולא ירבה לו סוסים" אלא כדי מרכבתו. אפילו סוס אחד פנוי להיות רץ
לפניו כדרך שעושיין שאר המלכים אסור. ואם הוסיף לוקה.

הכסף משנה (הל' מלכים שם) שאל מדוע הרמב"ם לא כתב בבירור שלוקה על כל
סוס וסוס אם יש למלך יותר מסוס אחד? הרדב"ז (שם) השיב:

ומה שלא כתב רבינו זה, אפשר שלא היתה גרסתו כגרסת הספרים שלנו.
אי נמי דלא נפקא מינה מידי. דאם לקח אותם זה אחר זה והתרו בו, פשיטא
שהוא לוקה על כל סוס וסוס. ואם לקח הרבה ביחד פשיטא, שאינו לוקה אלא
אחת. ונהי דעבר על כל סוס וסוס בלא תעשה, אבל מלקות ליכא.³

הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן, סי' צט, עמ' רכט-רל)⁴ כתב שאכן כנראה היה
לרמב"ם "קצת גירסא אחרת" בגמרא בסנהדרין, והסביר שמכך שכתוב בפסוק
"סוסים" בלשון רבים, מיעוט רבים שניים, היה מקום לחשוב שרק אם הרבה שני
סוסים יהיה חייב, אבל אם הרבה סוס אחד אינו עובר על הלאו. אשר על כן למדה
הגמרא מהמילה "סוס" שבכל פעם שמוסיף סוס, חייב על כך. אך לפי הרמב"ם אפשר
להבין זאת מהמילה "סוסים", ולזה התכוון הרמב"ם "ואם הוסיף - לוקה". על כל סוס
שהמלך מוסיף הוא לוקה עליו. נראה שזו גם כוונת הרמב"ם (הל' סנהדרין יט, ד)
במסגרת חייבי המלקויות:

כל לא תעשה שבתורה שאין בהן לא כרת ולא מיתת בית דין שלוקין עליהן
קס"ח... (קסז) מלך שהרבה סוסים.

"מלך שהרבה סוסים" יותר ממה שמותר לו. סביר להניח שריבוי הסוסים לא נעשה
בבת אחת אלא מדי פעם. ממילא בכל פעם שירבה יותר ממה שמותר, יהיה חייב
מלקות.

הרמב"ם לא קישר בין האיסור להרבות סוסים, לבין חשש הירידה למצרים לקנות
סוסים. את איסור הירידה למצרים הזכיר הרמב"ם בהלכות אחרות (הל' מלכים ה,
ז-ח):

ז. ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים, מן הים הגדול ועד המערב
ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר, הכל
אסור להתיישב בה. בשלשה מקומות הזהירה תורה שלא לשוב למצרים,

3 ראה: הרב אברהם בורנשטיין, שו"ת אבני נזר, אורח חיים סי' שצא, שהשיב לשאלת הכסף משנה.

4 הרב השואל היה הרב יהושע גוטשכטער. שאלתו מופיעה: אגרות לראיה, סי' קסז.

שנאמר: "לא תוסיפון לשוב בדרך הזה עוד" (דברים יז, טז), "לא תוסיף עוד לראותה" (דברים כח, סח), "לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם" (שמות יד, ג). ואלכסנדריאה בכלל האיסור.

ח. מותר לחזור לארץ מצרים לסחורה ולפרקמטיא, ולכבוש ארצות אחרות, ואין אסור אלא להשתקע שם. ואין לוקין על לאו זה, שבעת הכניסה מותר הוא, ואם יחשב לישוב ולהשתקע שם אין בו מעשה. ויראה לי שאם כבש ארץ מצרים מלך ישראל על פי בית דין, שהיא מותרת. ולא הזהירה אלא לשוב לה יחידים, או לשכון בה והיא ביד עכו"ם מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות, שנאמר "כמעשה ארץ מצרים" (ויקרא יח, ג).⁵

הרמב"ם ציין את הפסוק בו נאסר על המלך להרבות סוסים, בו מופיע האיסור לשוב למצרים (דברים יז, טז). האיסור הוא על מלך ועל כל אדם. הרמב"ם כתב "ויראה לי" וחדש שהאיסור לשוב למצרים הוא על יחידים, אך לא על מלך שכבש את ארץ מצרים. הרא"ה קוק (שו"ת משפט כהן, סי' קמה, עמ' שנ) ביאר את דברי הרמב"ם הללו:

ביאר רבינו שאם נכבשה ארץ מצרים ע"י מלך ישראל ע"פ בית דין שהיא מותרת, שנתקדשה בקדושת ארץ ישראל וכבר אבדה את כל הסגולות המחטיאות שנמצאו בזוהמת ארץ מצרים, ומותר מאז להשתקע בישיבתה אפילו יחידים מישראל, חידש לנו עוד חידוש: "שלא הזהירה (תורה) לשוב (לארץ מצרים) אלא יחידים", שיש חשש שלא ילמדו ממעשיהם. אבל ציבורים שלמים של ישראל, שהם שוכנים ביחד במצרים, אין בזה איסור. שכיון שהם מיוחדים מן האומות שם ע"י קבוצם בקדושה אינם בכלל אזהרת התורה, כיון שדריש טעמא דקרא משום שלא ילמדו ממעשיהן המקולקלים וזה לא שייך בציבורים, וזה מותר אפילו כל זמן שהיא ביד הגויים או לשכון בה להשתקע, אפילו אם שב שלא להשתקע, שאע"פ שאין בזה מעשה, מכל מקום איסורא איכא ביחידים, כל זמן שהיא ביד עכו"ם. אבל אם כבשה מלך ישראל, ונתקדשה בקדושת ארץ ישראל, השפעת מלוכת ישראל וקדושת הארץ מגינה שלא תחטיא אותם, אפילו אם באים שם יחידים, אף על פי שלא יישבו אותה ישראל עדיין.

5 ראה גם: רמב"ם ספר המצוות, לא תעשה מו. ע"פ מכילתא שמות יד, ג; ירושלמי סוכה ה, א.

6 כך השיב הרמב"ם לר' פנחס הדיין מאלכסנדריא: "ודבר שהוא מפלפולי אומר בפירושו: 'יראה לי שהדבר כך וכך'" (איגרות הרמב"ם [מהדורת הר"י שילת], כרך ב, עמ' תמג).

החשש שהמלך "ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס" קיים רק כשמצרים לא נכבשה על ידו, ועם ישראל לא יושב שם. רק במצב כזה, יש חשש שיחידים ישתקעו שם. החינוך (מצווה תצט) ביאר את המצווה בדרכו של הרמב"ם, והסביר כך את הקישור בין האיסור להרבות בסוסים לבין האיסור לרדת למצרים:

וכבר אמר הכתוב בטעם מצוה זו שהיא לבל "ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס". כלומר שלא ישלח למצרים מעמו שיקבעו דירתם במצרים לגדל לו שם סוסים. שאין האיסור רק בקביעות דירה שם, וכמו שדרשו זכרונם לברכה (ירושלמי י, ח) "לישיבה אי אתה חוזר, אבל אתה חוזר לפרקמטיא".

המלך יעבור על לאו אם הוא ישלח למצרים אנשים על מנת להתיישב שם ולסחור בסוסים, והיושבים שם גם כן יעברו על לאו אם הם ישתקעו במצרים. אך כאמור, הרמב"ם לא קישר את הלאו המוטל על מלך שלא להרבות סוסים שבתחילת הפסוק, עם האיסור שמופיע בסוף הפסוק לגרום לאחרים לרדת למצרים ולהשתקע שם. האיסור שמוטל על מלך שלא להרבות סוסים עומד בפני עצמו, מאחר שזה לא משנה כלל מה מוצא הסוסים.

ג. "אמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב"

כאמור לעיל, גם במשנה, בתוספתא ובדיון בגמרא על האמור בפסוקי התורה, לא מופיע קישור לסיפא של הפסוק בו אזהרה שלא להשיב את העם למצרים. בהמשך הסוגיה (כא ע"ב) לאחר שהגמרא החלה לדון בהלכה הבאה במשנה: "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד", הובאה דרשת פסוקים של רב יהודה העוסקת בריבוי הסוסים של שלמה המלך, ושל רב יצחק בעניין עושרו של שלמה המלך, וכן אמירה של רבי יצחק על נישואי שלמה המלך עם בת פרעה. אחר כך הובאה דרשה נוספת של רבי יצחק ובה מופיע קישור בין מספר הסוסים שהיו לשלמה המלך לבין הירידה למצרים:

ואמר רבי יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם.

כתיב "לא ירבה לו נשים" (דברים יז, יז) אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור, וכתיב "ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו" (מלכים א יא, ד).

וכתיב "לא ירבה לו סוסים" (דברים יז, טז), ואמר שלמה: אני ארבה ולא

אשיב, וכתוב "ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה" (מלכים א' י, כט).⁷

בשתי המצוות הללו מופיע בפסוקים טעם, ושלמה המלך החכם מכל אדם, התבסס על הטעם בהנחה שהוא לא ייכשל, ובכל זאת נכשל. רש"י בתחילת הסוגיה קישר בין שני חלקי הפסוק. על שאלת הגמרא "סוסים' למה לי?", הסביר רש"י (ד"ה הסוסים): "הסוסים באים ממצרים לארץ ישראל, וצריך לשלוח שלוחים לקנות לו סוסים, ועוברים ב'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם' (שמות יד, יג)". רש"י הוא זה שקישר אם כי בגמרא עצמה בשלב זה, אין כל קישור בין איסור ריבוי סוסים לבין איסור החזרה למצרים. גם בפירושו לתורה (דברים יז, טז) קישר רש"י באופן ברור בין שני חלקי הפסוק, וציין את שקרה לשלמה המלך:

לא ירבה לו סוסים - אלא כדי מרכבתו, שלא ישיב את העם מצרימה, שהסוסים באים משם. כמה שנאמר בשלמה "ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה" (מלכים א' י, כט).

הרמב"ן (דברים שם) ציין את דברי רש"י הללו וכתב:

והוקשה לי בזה, כי אמרו בירושלמי (י, ט) "לישיבה אי אתה חוזר, אבל אתה חוזר לסחורה לפרקמטיא ולכבוש הארץ", ואם ישלח המלך ויקנה משם הסוסים והרכב סחורה היא זו ומותר. ויתכן שדרך הכתוב, כי הזהיר לא ירבה לו סוסים אפילו מארצו ומארץ שנער או בדרך סחורה המותרת, שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד. אבל יהיה מבטחו בשם אלוקיו. ואחר כך הזהיר על המלך שלא ישיב את העם מצרימה, שיהיו לו שם מעבדיו ומעמו שרי מקנה יושבים בערי הרכב למען הרבות סוס.

7 במדרש (ויקרא רבה, פרשה יט, ב) נאמר: "תני ר' שמעון: ספר משנה תורה עלה ונשתתח לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לפניו: רבש"ע עקרני שלמה ועשאני פלסתר. שכל דייתיקי (שטר) ששנים ושלושה דברים בטלין הימנה, כולה בטילה. והרי שלמה המלך ביקש לעקור יו"ד ממני. כתיב 'ולא ירבה לו נשים' - והרבה לו; 'לא ירבה לו סוסים' - והרבה לו סוסים; 'לא ירבה לו כסף וזהב' - והרבה לו כסף וזהב. אמר לו הקדוש ברוך הוא: צא לך. הרי שלמה בטל ומאה כיוצא בו, ויורד ממך אינה בטילה לעולם". ראה גם: ירושלמי ב, ו; מדרש רבה שמות ו, א; רמב"ם ספר המצוות לא תעשה שסה. הגר"א, אדרת אליהו (דברים יז, כ) פירש: "והנה ג' ראשי המדות הם שמוציאים את האדם מן העולם גאוה, תאוה, חמדה. וכנגד זה נצטווה המלך ג' מצוות אלו: 'לא ירבה סוסים' הוא גאוה, 'לא ירבה נשים' הוא תאוה, 'וכסף וזהב' הוא חמדה".

אסור למלך להרבות סוסים - זה הלאו המרכזי, ואין זה משנה מה היא ארץ המוצא של הסוסים. על המלך לבטוח בה' ולא לסמוך על רכבו פרשיו. ללאו זה יש השלכה, שאם בכל זאת מלך ירבה סוסים, ייתכן שהוא ייכשל בלאו נוסף. הוא יגרום לעבדיו או לשלוחיו לרדת למצרים לסחור בסוסים, כי מקור הסוסים הם במצרים, והם עלולים להתיישב שם.

כאמור לעיל, עד שהוכאו בגמרא דברי ר' יצחק בנוגע לחטאו של שלמה המלך שהרבה סוסים שמקורם ממצרים, לא נזכר כלל הקישור והחיבור בין שני חלקי הפסוק בגמרא. רש"י בפירושו לגמרא (ד"ה הסוסים) הוא שחיבר ביניהם. הרמב"ם כנראה הסביר את שאלת הגמרא ללא כל קישור לאיסור להשיב את העם למצרים: אם על סוס בטל אחד המלך עובר על האיסור, "סוסים" בלשון רבים "למה לי"? הבנה זו בדברי הרמב"ם תסייע להשיב תשובה לקושיה של ר' עקיבא איגר. על הקישור בין האיסור המוטל על מלך להרבות סוסים ועל היותו עובר בלאו על כל סוס מיותר, לבין איסור הירידה למצרים, הקשה ר' עקיבא איגר (גיליון הש"ס, סנהדרין שם):

לעבור בלא תעשה על כל סוס וסוס. קשה לי דמנא ליה זה ד"לא ישיב" היינו שמא ישיב? דלמא הוא באמת ב' לאוין.
ד"לא ירבה לו סוסים" דהיינו הרבה סוסים אפילו בלא ישיב העם למצרים. ואחר כך הוא לאו בפני עצמו ד"לא ישיב העם מצרימה למען הרבות" אפילו סוס אחד. דבלאו הכי מותר לירד למצרים שלא לקבוע שבתו שם כמו שכתב הרמב"ם והל' מלכים ה, ז-ח, אבל בשביל להרבות סוס אחד לא ישיב מצרים. או דתחלה אמר "לא ירבה לו", היינו אבל מרבה למרכבתו ופרשיו, אבל "לא ישיב מצרימה למען הרבות סוס" ולא נקט 'לו' דלהשיב מצרימה אסור אפי' להרבות סוס למרכבתו.

קושיית ר' עקיבא איגר היא, על בסיס מה פירשה הגמרא שמילות הפסוק "ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס" הם המשך ופירוש לתחילת הכתוב בפסוק "לא ירבה לו סוסים", והדרשה "סוסים" - "סוס" לעבור על כל סוס וסוס? ניתן להציע שיש בפסוק שני לאוים, וניתן להציע גם שני פירושים לשני הלאוים הללו:
א. הלאו "לא ירבה לו סוסים" הוא גם אם המלך לא ישיב את העם למצרים. על לאו זה עובר המלך כשמרבה לפחות שני סוסים. לאו נוסף הוא שאסור לרדת למצרים גם בשביל סוס אחד.
ב. הלאו "לא ירבה לו סוסים", הוא רק כדי להרבות "לו" סוסים לכבודו, אך

מותר למלך להרבות לרכבו ופרשיו. הלאו השני "לא ישיב מצרימה למען הרבות סוס", לא נאמרה המילה "לו" באה ללמד שאסור למלך לגרום שירדו למצרים גם בשביל לרכוש סוסים לרכבו ולפרשיו.

נראה שהרמב"ם לא היה יכול לקבל פרשנות זו לגמרא, מפני שהרמב"ם לא קישר בין שני חלקי הפסוק. מלך רשאי שיהיה לו סוס אישי אחד, ואסור לו להרבות סוסים אישיים נוספים ולא משנה ארץ המוצא שלהם. יש בפסוק לאו נוסף שלא להשתקע במצרים, ועל המלך לדאוג לכך שגם אם הוא קונה סוסים ל"כדי מרכבותיו" או סוס אישי, שלא יגרום בזה לאחרים להשתקע במצרים. כך גם כשסוחרים בתחומי מסחר אחרים. מה שחשוב הוא שלא להשתקע במצרים, ועל המלך מוטלת אחריות שלא לגרום לכך שבגללו ישתקעו אחרים במצרים. אם עבדיו ושלוחיו של המלך לא השתקעו במצרים, וקנו בשביל המלך סוסים רבים, אין זה משנה אם הסוסים הללו נועדו ל"כדי מרכבתו" או מפני כבודו. זה לא עניינם של הקונים. המלך הוא זה שיעבור על האיסור אם הוא לא ישתמש נכון בסוסים, ואין זה משנה היכן נקנו הסוסים. אם הסוס שנקנה במצרים או בכל מקום אחר יהיה סוס בטלן, המלך יעבור על איסור, וכן אם המלך ישתמש בסוס על מנת שירוצן לפניו מפני כבודו, ואין צורך בזה, גם אז הוא יעבור על איסור.

ד. וכסף וזהב לא ירבה לו

בהמשך המשנה (כא ע"ב) נאמר: "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" (דברים יז, טז) - אלא כדי ליתן אספניא".

ובגמ' (שם) הובא מדרש הלכה (ספרי דברים, פרשת שופטים פיסקא קנט):

תנו רבנן: "וכסף וזהב לא ירבה לו". יכול אפילו כדי ליתן אספניא? תלמוד לומר "לו" - לו אינו מרבה, אבל מרבה הוא כדי ליתן אספניא.

על כך הקשתה הגמרא:

טעמא דכתב רחמנא "לו", הא לאו הכי הוה אמינא אפילו כדי ליתן אספניא נמי לא? לא צריכא, להרווחה.

תשובת הגמרא היא שהיה מקום לחשוב שמותר להרבות לאספניא אך באופן מצומצם, ועל כן נאמר שאסור להרבות כסף אישי, אך מה שקשור לאספניא מותר להרבות ברווח, כדי שיהיה כל מה שנדרש.

הרמב"ם (פירוש המשנה סנהדרין שם) הסביר שאסור למלך להרבות ממון אישי, משדותיו ממסחרו וממיסים, "אבל אוצרות הממון המוכן לצרכי ישראל, מצוה להרבותם". אספניא היא רק דוגמה לצורך ציבורי. כך כתב גם הרמב"ם (ספר המצוות, מצוות לא תעשה שסה):

שהזהיר המלך מהרבות ממון מיוחד לעצמו והוא אמרו (שם) "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד". וגבול זה שלא יהיה מן הגודל אלא בשיעור מה שיוציא על מרכבתו ועבדיו המיוחדים לו. אבל שיקבץ ממון שיהיה לתועלת ישראל כולם, הנה זה מותר.

וכך פירט הרמב"ם בהלכה (הל' מלכים ג, ד):

ולא ירבה לו כסף וזהב להניח בגנזיו ולהתגאות בו או להתנאות בו, אלא כדי שיתן לחיילותיו ולעבדיו ולשמשיו. וכל כסף וזהב שירבה לאוצר בית ה' ולהיות שם מוכן לצרכי הצבור ולמלחמותם הרי זה מצוה להרבותו. ואין אסור אלא להרבות לעצמו בבית גנזיו שנאמר "ולא ירבה לו", ואם הרבה לוקה.

הרמב"ם (הל' סנהדרין יט, ד, אות קסח) כתב ברשימת חייבי מלקות "מלך שהרבה כסף וזהב". האיסור הוא להרבות בכסף וזהב שהוא מקבל בשל היותו מלך, על מנת להתפאר בעושר אישי. ספר החינוך (מצווה תקב) נימק מדוע אסור למלך להרבות רכוש אישי:

של עצמו הוא דאינו מרבה, אבל מרבה הוא לצורך ישראל ולתועלתם, כלומר לשמור אותם ועריהם ומקומותם מן האויבים. ומלך העובר על זה ושם מגמתו למלא אוצרות ממון להשלים חפצו לבר, לא שתהא כוונתו לתועלת העם ושמירתם, עבר על לאו זה. ועונשו גדול מאד, כי כל העם תלויים במלך, על כן צריך הוא להשים כל השגחתו בטובת עמו, ולא בכבוד עצמו והשלמת תאוותיו.

מלך שעסוק בהגדלת עושרו העצמי, כדי שיוכל להתגאות בכך ולחיות חיי פאר ולמלא את תשוקותיו ותאוותיו, יזניח את התפקיד העיקרי המוטל עליו, לדאוג לטובת העם ולצרכיו.

המנחת חינוך (שם) העיר על דברי הרמב"ם (הל' מלכים ד, ט) שכתב ע"פ הגמרא (כ ע"ב):

וכל הממלכות שכובש הרי אוצרות המלכים למלך. ושאר הבזה שבוזזין, בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל מחצה בראש, ומחצית הבזה חולקין אותה כל אנשי הצבא ביחד עם העם היושבין על הכלים במחנה לשמרם חולקין בשוה...

לדברי המנחת חינוך יש לפרש ש"אוצרות המלכים למלך" הכוונה היא לצורך המדינה, לא לצורך אישי. אמנם המנחת חינוך ציין שהר"ן (כא ע"ב) כתב אחרת:

דמאי דאסר רחמנא על המלך שלא ירבה לו כסף וזהב היינו שלא יבקש מס גדול כדי להתעשר, אלא כדי הוצאות שכר חיילותיו. אבל אם הקנה לו מן השמים ממון הרבה לא קאי בלאו, כגון שכבש מדינה ומצא בה אוצרות כסף וזהב דודאי שלו הן, וכדאמרינן לעיל (כ ע"ב) אוצרות מלכים למלך, ושאר ביזה שבוזזין מחצה למלך ומחצה לעם.

כך גם כתב הרמ"ה (שם):

אם באו לו ארוחות וביזות מותר. והכי מסתבר מכמה אנפי... ותו דהא קרא הכי משמע מדכתיב "לא ירבה לו" דמשמע שיתכוון להרבות אבל אי אתו ליה ממילא שפיר דמי. והכי נמי אמרינן גבי "לא ירבה לו סוסים" שלא יקנה סוסים הרבה, אבל אם נתנו לו במתנה מותר.

נראה שהרמב"ם עצמו לא סבר כר"ן וכרמ"ה. הרמב"ם (הל' מלכים ד, א-י) האריך לפרט את משפט המלך, ושם מופיעות גם סמכויותיו ליטול ממון ורכוש, אך נראה שהכוונה היא שיש לתת לאוצר המלך, לטובת הציבור, ולא צורך אישי.

אמנם בנוגע למה שכתב הר"ן בתחילת דבריו "אם הקנו לו מן השמים ממון הרבה, לא קאי בלאו", וכך גם הרמ"ה שכתב: "אם נתנו לו במתנה, מותר", נראה שרק במקרה שהוא קיבל ירושה אישית, מתנה במסגרת משפחתית וכד' אזי מותר, אך לא מתנה או כל טובת הנאה אחרת שניתנה לו בשל מעמדו כמלך.⁸

מתנה שניתנת למלך בשל מעמדו כמלך, היא שוחד. מלך מקבל הכרעות שנוגעות לחיי אנשים, ומתנות אישיות יכולות לעוות את היושרה וההגינות (הטיה והעדפה במכרזים, טיפול מועדף, פרוטקציה, וכד'). הנביאים הוכיחו את השרים והמנהיגים

8 בניגוד לדברי הרב יצחק אריאלי (עינים למשפט, כא ע"ב), והרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה, רמב"ם הל' מלכים ג, ד) שכתבו שלדעת הרמב"ם אסור למלך לקבל מתנה או ירושה, אלא הכול יינתן לצורכי הציבור. כאמור נראה שכל כסף שלא ניתן למלך בשל היותו מלך, אלא ברמה אישית, כגון: ירושה שקיבל, מתנה במסגרת משפחתית וכד', מותר לו לקבל.

שנטלו שוחד: "הנה נשיאי ישראל איש לזרעו היו כך למען שפך דם" (יחזקאל כב, ו) - "שהיו פושטין זרועותיהן תחת כנפיהם, ונוטלין את השוחד" (תנחומא פר' שופטים, ח). הרד"ק (יחזקאל שם) הסביר שנשיאי ישראל הם: "המלכים והשרים". הנביא מיכה הוכיח את מנהיגי העם: "שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו. בנה ציון בדמים וירושלם בעולה. ראשיה בשחד ישפטו, וכהניה במחיר יורו, ונביאיה בכסף יקסמו" (מיכה ג, ט-יא). הרד"ק הסביר: "הם יורו במחיר מי שיתן לו כסף יעשה לו הוראה כרצונו". המלכים והמנהיגים השלטוניים כמו גם הכהנים והנביאים היו מורים הוראות ופועלים למען נותני המתן בהתאם למה שהיו מקבלים. אין מדובר על פסיקת דין או הוראת הלכה, אלא מנהיגות שלטונית, והנביא הוכיחם שלא פעלו לפי טובת העם והמדינה אלא לפי המתן האישי שהם קיבלו.

הנביא ישעיהו שלל בחריפות קשרים בין עברייני ממון לבין מנהיגים: "שריך סוררים וחברי גנבים כלו אהב שחד ורדף שלמנים יתום לא ישפטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" (ישעיהו א, כא-כג). "שריך - השרים שהיה להם לתקן המעוות הם סוררים ומעוותים היושר, והם חברי גנבים. כי הגנבים חולקים עמהם לפיכך לא ייסרו אותם, ולא ימנעום מלגנוב" (רד"ק שם). השרים שהיו אמורים להילחם בעבריינות, היו עושים יד אחת עם העבריינים, מעלימים עין ממעשיהם השליליים והופכים את החיים החברתיים לבלתי נסבלים. לדברי הרב עובדיה ספורנו (דברים כז, טו), רשימת הארורים שבתוכחה בפרשת כי תבוא, ובכללם גם ארור לוקח שוחד (שם כה), מתאפיינת בחטאים שדווקא מנהיגים שלטוניים חוטאים בהם.

אמנם, מותר למלך שיהיה לו רכוש אישי, ואף נכון שיהיה עשיר, אך לא להרבות יותר מדי לשם גאווה והתפארות. בגמ' (כתובות קה ע"ב) נאמר:

כי אתא רב דימי אמר: דרש רב נחמן בר כהן, מאי דכתיב: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט, ד)? אם דומה דיין למלך שאינו צריך לכלום - "יעמיד ארץ", ואם דומה לכהן שמחזר על הגרנות - "יהרסנה".

רש"י (ד"ה שאינו צריך כלום) פירש: "שהוא עשיר ואין צריך להחניף". אם מלך הוא עשיר אזי הוא לא נזקק לאחרים. עוד נאמר על מלך (הוריות ט ע"א):

נשיא... שאין באין לידי עניות, נשיא - דכתיב: "ועשה אחת מכל מצות ה' אלוקיו" (ויקרא ד, כב), מי שאין על גביו אלא ה' אלוקיו.

הנשיא הוא המלך כאמור במשנה (הוריות י ע"א): "איזהו נשיא? זה מלך, שנאמר: "מכל מצות ה' אלוקיו", שאין על גביו אלא ה' אלוקיו". רש"י (שם ט ע"א ד"ה נשיא) הסביר: "שאיין על גביו שום ארון אלא ה', דהיינו מלך, ומלך לעולם עשיר הוא". אסור להביא למצב שמלך יהיה עני. בגמ' (יומא כב ע"ב) נאמר:

אמר רב נהילאי בר אידי אמר שמואל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הציבור - מתעשר. מעיקרא כתיב "ויפקדם בבזק" (שמואל א יא, ח) ולבסוף כתיב "ויפקדם בטלאים" (שם טו, ד). - ודילמא מדידהו? - אם כן מאי רבותא דמילתא?

לפני ששאל מלך כתוב "ויפקדם בבזק" בשברי חרסים, אחרי שמלך כתוב "ויפקדם בטלאים" שנלקחו כולם מצאנו. על כך הקשתה הגמרא אולי כל אחד הביא משל עצמו? והשיבה הגמרא, אם כן מה החידוש בדבר? אלא להשמיענו ששאל התעשר לאחר שמלך. במדרש (ויקרא רבה [וילנא] פרשת אמור פרשה כו, ט; תנחומא אמור ו) למדו מכהן גדול גם על מלך:

מנין שאחיו מגדלין אותו [את הכהן הגדול] אם אין לו? שנאמר "והכהן הגדול מאחיו". ולא כהן גדול בלבד, אלא המלך כיוצא בו. וכן אתה מוצא בדור המלך כיון שהלך להילחם עם גלית...

שאל המלך גידל את דוד בכך שהוא נתן לו את בגדי המלך, אותם הוא לבש בעת הקרב מול גלית, ובכך התחזק מעמדו בפני עצמו ובפני אחרים. ההשוואה במדרש זה בין כהן גדול לבין מלך היא גם באשר למי שגידל את המלך. אצל כהן גדול - אחיו הכהנים, ואצל מלך - מלך אחר. אמנם דוד עדיין לא היה אז במעמד של מלך, אבל העובדה ששאל נתן לו את מדיו יכולה ללמד שיש לגדל את המלך מעל כולם.

סיכום

לפי הרמב"ם מותר שיהיה למלך, סוס אישי לרכוב עליו. עליו לחשב כמה סוסים הוא צריך כדי שיהיו מוכנים לעת מלחמה, ולא להרבות מעבר לנדרש. החשב שהמלך "ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס" הוא רק בזמן כשארץ מצרים לא נכבשה על ידו, ועם ישראל לא יושב שם.

לג. לא ירבה לו סוסים... וכסף וזהב לא ירבה לו מאד

האיסור שמוטל על מלך שלא להרבות סוסים עומד בפני עצמו, מאחר שזה לא משנה כלל מה מוצא הסוסים. אמנם אם בכל זאת מלך ירבה סוסים, ייתכן והוא ייכשל בלאו נוסף. הוא יגרום לעבדיו או לשלוחיו לרדת למצרים לסחור בסוסים, כי מקור הסוסים הוא במצרים, והם עלולים להתיישב שם.
גם בנוגע לריבוי כסף וזהב. מותר ואף נדרש שלמלך יהיה רכוש אישי, ושיהיה אף עשיר, אך עיקר פעולותיו צריכות להיות לטובת העם וצרכיו, ובכל התחומים.